

NOVÉ PUBLIKACE

Daniel Sosna – Lenka Brunclíková (eds.): *Archaeologies of Waste: Encounters with the unwanted*. Oxbow books, *Oxford – Philadelphia* 2017. 190 str. s 40 obr.

Náplň sborníku tvoří příspěvky přednesené roku 2013 v rámci plzeňského výročního setkání EAA v sekci nazvané „Garbage and (Non)-Humans“ a mezi příspěvateli nalezneme čtrnáct badatelů z osmi evropských zemí a z USA. Jedná se tedy o téma velmi závažné, protože konceptuální, teoretické a metodické zacházení s tím či jiným způsobem vyřazenými součástmi lidské kultury lze pokládat za jednu z možných definic archeologie. Recenzent proto tento svazek otevíral se zvědavostí, zda pod obálkou nesoucí mnohoznačný podtitul nalezneme konvolut víceméně mimoběžných textů, nebo zda se editorům podařilo zvládnout nelehký dramaturgický úkol a uspořádat výsledný sborník tak, aby poskytoval ucelené sdělení. Tento úkol byl jistě o to náročnější, že příspěvky otevírají témata spojená s neolitem, dobou bronzovou, středověkem, novověkem i archeologií moderní společnosti. Přesto je možné říci, že D. Sosna a L. Brunclíková dokázali texty uvést a strukturovat takovým způsobem, že je třeba publikaci přiznat nejen syntetické, ale i didaktické kvality.

Myšlenkově obohacující a velice čtivé pojetí samozřejmě nemohlo vzniknout bez mnoha kompromisů. Tím nejzřetelnějším je úplná absence příspěvků reflektujících „klasickou“ archeologickou práci se sídlištním odpadem (a její metodu), jež v „každodenní“ archeologické praxi kvantitativně nesporně převažuje, a která – ve své procesualismem ovlivněné podobě – dnes výrazně formuje konceptuální a teoretický charakter zejména středoevropské archeologie. Editoři sborníku se s tímto tématem vyrovnali jediným odstavcem v úvodní stati, přičemž českou a moravskou stopu na tomto poli (srov. *Kuna 2015; Kuna et al. 2012; Macháček 2001*) vykazují do bizarně definované badatelské skupiny „archaeologists from other language communities“ (s. 3). Pro D. Sosnu a L. Brunclíkovou ale představuje procesualistu *sensu lato* např. i behaviorista M. B. Schiffer (srov. *Schiffer 1987; 1995*), takže z jejich pohledu (zejména díky příspěvku P. Květiny a J. Řídkého, inspirovaného Schifferovou klasifikací archeologických transformací) nemusí být „deficit procesualismu“ v rámci svazku tak výrazný.

První kapitola knihy pochází z pera editorů (1–13) a podává velmi užitečný, byť nutně zhuštěný nástin současného stavu evropské a severoamerické garbologie (tj. společenskovědní supra-disciplíny studující odpad). V závěru potom podává poměrně rozsáhlý popis struktury a koncepce předkládané publikace. Ta je členěna na tři tematické celky, a sice *Value of the Unwanted*, *Social Practice: Consumption and Differentiation* a *Positioning Waste: Spatial Nature of Waste*.

První oddíl publikace, který se zabývá *hodnotou nechtěného*, uvozuje teoretický příspěvek, jehož autorem je přední americký garbolog Joshua Reno (18–22). Cílem jeho eseje je poukázat na různé významy slov odpad a hodnota, tedy nejen na význam stanovený lidmi, zpravidla na základě velmi prozaických měřítek, tak i na význam obecnější, ontologický. Následující, materiálově orientovaný text německé archeoložky Laury Dietrich (23–40) tematizuje hodnotu odpadu na ose profánní – rituální, a to na příkladu transylvánského sídliště střední až mladší doby bronzové v Rotbavu. První skupinu pak uzavírá text Rooseho van Oosten (41–56), který na základě písemných zpráv i archeologických dokladů rozebírá různé přístupy k čištění žump v nizozemských městech 17.–19. století. Zatímco některé komunity pokládaly jejich obsah za bezcenný, jiné jej využívaly k zúrodnění svých polí.

Rovněž druhý tematický okruh, který otázku hodnot odpadu překlápá k otázce procesů jeho vzniku a nakládání s ním, rovněž uvozuje teoretická stať, jejímž autorem je švédský kulturolog Anders Högberg (59–64). Všímá si způsobů zacházení s odpadem a jeho vnímáním napříč chronologickými obdobími (od neolitu po současnost) i kategoriemi odpadu (sídlištním počínaje a nukleárním konče). Navazující kapitola je dílem Eda Lyne a Camilly Haarby Hansen (65–82), kteří měli možnost analyzovat mohutné odpadní souvrství v příkopu novověkého opevnění Kodaně. V městském prostředí

zůstává též studie Arva Haaka (83–99), který se vrací zpět do středověkého období, konkrétně do estonského Tartu. Díky specifickým podmínkám, které umožňují zachování organických materiálů, bylo možné rekonstruovat způsob výběru vyřazovaných artefaktů a ekofaktů z různých sociálních prostředí středověkého města.

Do českého prostředí nás poprvé na stránkách sborníku přivádí Lenka Brunclíková (100–120), která shrnuje výsledky garbologicko-etnografického výzkumu prováděného ve třech specifických sociálních prostředích Plzeňského kraje. V těch svých partiích, kde se příspěvek drží vymezeného tématu, přináší někdy očekávatelné, ale často překvapivé poznatky o současné české společnosti, které by jinými poznávacími postupy (např. etnografickou dokumentací) zřejmě nebylo možné podchytit. Proto zaráží, že se autorka rozhodla zařadit na úvod a závěr svého textu – s vlastním výzkumem zcela nesouvisející – úvahu, která velmi schematicky a bez jakékoliv materiálové opory předpokládá nástup fenoménu *moderního konzumu* v českém prostředí až v souvislosti se společenskými změnami po roce 1989. Do té doby podle autorky neměl stát v rámci centrálně plánovaného hospodářství, na rozdíl od západních zemí, využívat privátní spotřebu k prosazování své politiky. L. Brunclíkové tak evidentně unikla ta část diskurzu historiografie soudobých českých dějin, která pravidelně upozorňuje na posilování konzumu zejm. v době normalizace jako nepojmenované kompenzace za restrikce v rovině politických a občanských práv (srov. např. *Franc 2005; 2011; Schindler-Wisten 2007*). Doklady, že pohled L. Brunclíkové je příliš zploštělý, lze ostatně vést i na rovině artefaktuální. Čím jiným než alespoň hrou na konzum byly škodoväcké malosériové modely 60. a 70. let Škoda 1000 MBX nebo legendární Škoda 110 R? Ikonické „Erko“ dokonce sehrálo propagandistickou roli v jedné z epizod „konzumního“ seriálu *Žena za pultem*. Nadoborovost garbologie by skutečně neměla být nástrojem k legitimizaci nekontrolovaných extempore na poli jiných disciplín.

I na úvod poslední části sborníku byl zařazen teoreticky laděný text, tentokrát z dílny Sabine Wolfram (123–126), který plní funkci vstupního zamyšlení nad následující trojicí materiálových příspěvků. Hned první z nich, jehož autory jsou Petr Květina a Jaroslav Rídký (127–144), se vrací k české problematice, konkrétně k výpovědním možnostem sídlištního odpadu o prostorovému chování neolitických populací v Bylanech na Kutnohorsku. Jedenáctá kapitola (145–161) přenesé čtenáře do Irska, konkrétně na ohrazené sídliště Stamullin z pozdní doby bronzové. Clíodhna Ní Lionáin rozlišuje hned několik symbolických rovin hodnocení a na něj navazujícího vyřazování artefaktů a upozorňuje na skutečnost, že archeologické nálezy procházejí v principu obdobným procesem znovu po svém vyzvednutí, tj. v rukách archeologů, jejichž přístup k jednotlivým kategoriím a typům nálezů rovněž nepostrádá značné množství selektivity. Všechny tyto procesy evaluace a selekce (minulé i recentní) pak přirozeně výrazně ovlivňují výsledky archeologického poznání.

Poslední kapitola je dílem Daniela Sosny (162–178). Její jádro představují výsledky několikaleté garbologické studie, kterou autor realizoval na skládce komunálního odpadu, kam je vyvážen odpad z plzeňské aglomerace. Na rozdíl od L. Brunclíkové, jež se zaměřila na výběr materiálu, který se dostává do sběrných nádob, D. Sosna si vybral jako předmět svého výzkumu samotnou skládku. Jelikož se na první pohled zdá, že se jedná o zcela statický fenomén (opak se však nakonec ukáže pravdou a D. Sosna identifikuje hned trojí plynutí času na skládce: s. 168–169), je úložiště komunálního odpadu uchopeno prostřednictvím svého prostorového kontextu, ovšem nikoliv ve smyslu geografickém, nýbrž významovém. D. Sosna netematizuje moderní skládku jako svérázný nadkomunitní areál, nýbrž prostřednictvím konceptu heterotopie *M. Foucaulta* (1998, zvl. 181) jako místo, jež je mimo veškerá jiná místa, které „*má tedy schopnost klást vedle sebe na jednom reálném místě prostorové vazby, které jsou samy o sobě nekompatibilní.*“ Jako gordický uzel je tak přetata vazba mezi předměty, které se společně ocitly v jediném kontextu, takže jejich role již není dokumentovat proces, jímž se pospolu v odpadovém areálu ocitly (což v případě soudobé skládky beztak nezakládá smysluplnou badatelskou otázku), nýbrž symbolicky reprezentovat své původní významové vazby, které naopak mohou odhalovat ty aspekty života soudobé společnosti, které jinak zůstávají mimo pozornost a poznávací možnosti společenských věd. Příspěvek tak velmi kultivovaným způsobem otevírá pro archeologické studium moderní a soudobé společnosti celou řadu otázek, např. problém přiměřeného konceptu strukturování industriální krajiny obecně.

O závěrečné shrnutí editoři požádali Claudii Theune-Vogt (179–183) a její shrnující text korunuje míru serióznosti, s nímž editoři ke svému počínu přistupovali. Bez ohledu na jisté redakční nedodělky (např. vadné psaní velkých písmen v českých titulech citovaných prací či kolísání zkratky LBK a LPC) nelze než pokládat celý publikační záměr za výbornou vizitku editorů i názornou demonstraci pozoruhodných výsledků, jichž mohou tuzemské badatelské instituce působící v oblasti společenských věd dosahovat na mezinárodním vědeckém fóru.

Jan Hasil

Literatura

- Foucault, M. 1998: Aesthetics, Method and Epistemology. New York.*
- Franc, M. 2005: Výkladní skříň socialismu. Obchod s potravinami v Praze v padesátých a šedesátých letech 20. století. In: Kárník, Z. – Kopeček, M. eds., Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu 5, Praha, 222–240.*
- Franc, M. 2011: Coca-Cola je zde! Konzumní společnost v Československu?. In: Tůma, O. – Devátá, M. eds., Pražské jaro 1968. Občanská společnost, média, přenos politických a kulturních procesů, Praha, 133–142.*
- Kuna, M. 2015: Categories of settlement discard. In: Kristiansen, K. – Šmejda, L. – Turek, J. eds., Paradigm Found. Archaeological Theory. Present, Past and Future. Essays in Honour of Evžen Neustupný, Oxford, 278–292.*
- Kuna, M. – Němcová, A. a autorský kolektiv 2012: Výpověď sídlištního odpadu. Nálezy z pozdní doby bronzové v Roztokách a otázky depoziční analýzy archeologického kontextu. Praha.*
- Macháček, J. 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.*
- Schiffner, M. B. 1987: Formation Processes of the Archaeological Record. Albuquerque.*
- Schiffner, M. B. 1995: Behavioral Archaeology: First Principles. Salt Lake City.*
- Schindler-Wisten, P. 2007: Společenské aspekty chalupářské subkultury při studiu každodennosti v období tzv. normalizace. Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 3, 147–154.*

Ivan Lehký – Milan Sýkora (eds.): Kalich a Panna. Hradý Jana Žižky. Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, Most 2016. 313 str.

Monografie o Kalichu a Panně jak celkovou koncepcí, tak grafickou úpravou přesně koresponduje s o rok starší publikací o Oltářníku, dalším severočeském hradu s kališnickou minulostí, konkrétně spjatou s hejtmanem Jakoubkem z Vřesovic (*Lehký – Sýkora eds. 2015*). Trojice sídel v Českém středohoří se už symbolikou svých názvů řadí mezi ukázkové příklady hradních novostaveb husitské doby. Po stránce architektonické se od sebe v mnohém liší, také ale vykazují řadu společných znaků. Signifikantní je jejich shodná poloha na vrcholcích výrazných homolovitých kopců, těžko ohrozitelná palbou z velkých děl, která doznala prudkého zdokonalení právě v 1. polovině 15. století.

Kalich a Panna jsou v jednom ohledu dosti výjimečné, a sice neobvykle krátkou vzájemnou vzdáleností, jež vzdušnou čarou obnáší necelé 2 km. Příčinné souvislosti této skutečnosti detailně rozkrývá Milan Sýkora v úvodních kapitolách recenzované knihy, pojatých hlavně jako ucelený přehled vývoje držby obou hradů. Jejich dějiny autor barvitě zasazuje do širokého kontextu politických a válečných událostí severních Čech, se zvláštním zřetelem k Litoměřicku a Ústecku. Vychází z bohaté literatury i vlastní kritické analýzy písemných pramenů, které nepříjemně často dovolují různé interpretace.

Hlavní postavou Sýkorova výkladu paradoxně není Jan Žižka, nýbrž jeho nepřítel, katolík Zikmund Děčinský z Vartenberka, což přirozeně vyplývá z životních osudů protivníků. Zatímco husitský hejtman umřel r. 1424, Vartenberk patřil k hlavním aktérům dění v severozápadních Čechách po celou dobu husitských válek, které tu víceméně bez přerušování trvaly do samého konce 30. let. Císařovu straníku je v závěru knihy věnován biografický exkurz sepsaný Markem Rubešem.

Zkoumané hradý, které se nacházely v zásobovacím okruhu Litoměřic, vznikly v podstatě současně. Žižkou založený Kalich vyrostl v průběhu léta 1421. Už v této fázi byl dobře hájitelný, neboť

v září stejného roku odolal obléhání, které bylo součástí druhé křížové výpravy. V této kampani se na Litoměřicko proti husitům silně angažoval zmíněný Vartenberk, jenž patrně na podzim 1421 vybudoval hrad Pannu jakožto opěrný bod speciálně namířený proti Kalichu. Ze vzájemného měření sil však poměrně rychle vyšli vítězně husité, kteří Pannu dobyli r. 1423. Nezbořili ji, nýbrž obsadili a patrně výrazně stavebně upravili, resp. posílili její fortifikační systém. K tomu Milan Sýkora podotýká, že pro husity muselo být vydržování dvojice hradních posádek v těsném sousedství po řadu let velmi náročné. Za trvalým obsazením Panny proto shledává silný důvod. Konkrétně se domnívá, že kališníci vojevůdci nechtěli připustit, aby se kopce znovu zmocnili Lucemburkové přívrženci. Posádky Kalichu a Panny kapitulovaly až v r. 1437, kdy císař inicioval po celém království kampaně proti posledním představitelům radikálního husitského křídla. Panna byla po dobytí zbořena, Kalich naopak přetrvával do konce 15. stol., do kdy fungoval jako centrum nepříteli rozsáhlého panství.

Po podrobném vylíčení dějin obou hradů následuje nejobsáhlejší oddíl knihy, a sice zevrubný popis a interpretace terénních útvarů a zbytků zdív. Autorem příslušných kapitol je znovu Milan Sýkora, tentokrát ve spolupráci s Ivanem Lehkým. Oba jsou zároveň hlavními tvůrci plánové dokumentace, jejíž detailnost a přehlednost vzbuzuje velký respekt. Přesná zobrazení stavebních pozůstatků a celkového terénního reliéfu vznikla kombinací klasického geodetického měření s leteckou fotogrammetrií. Nutno dodat, že autoři jsou průkopníky této efektivní dokumentační metody. Za ocenění stojí i početné fotografie, které spolu s plány rychle a velice dobře evokují celkovou terénní situaci.

Z hlediska problematiky fortifikační architektury husitské doby představuje Panna mnohem vhodnější předmět studia než Kalich, který prošel řadou úprav, jejichž periodizace vyžaduje – vzhledem ke stavu dochování stavebních relikvií a absenci pevných opor absolutního datování – složitou diskuzi, často ovšem bez vyhlídky jednoznačných závěrů. Totéž se však týká i pozůstatků Panny, na povrchu terénu nesrovnatelně hůře „čitelných“ oproti Kalichu, což je ale vlastně skutečnost svým způsobem výmluvná. Obecně totiž platí, že v rámci fortifikačního stavitelství husitské doby se ve vysoké míře uplatňovaly konstrukce kombinující dřevěné prvky, násypy a na sucho kladené zdivo (resp. plenty násypů). Takové spíše terénní úpravy poměrně snadno podléhaly samovolné destrukci. Jak autoři připomínají, nešlo o konstrukce provizorní, nýbrž cíleně budované jakožto vhodné platformy pro lafetované zbraně i střelce z ručních zbraní, případně jakožto tělesa, která dělostřelbě účinně odolávala. Jedním dechem pak dodávají, že významnou roli hrály i jiné faktory, zvláště úspornost a konstrukční jednoduchost fortifikací budovaných bez malty.

Výsledky povrchového průzkumu zříceniny Kalichu jsou od r. 2015 prohlubovány archeologickým odkryvem realizovaným v závislosti na postupu konzervačních úprav relikvií zdíva. Výsledky dvou prvních výkopových sezón v knize zevrubně prezentují Milan Sýkora s Martinem Volfem. Plošně omezenými sondami se podařilo upřesnit představu o podobě a vývoji hradního jádra a formě jeho obvodové fortifikace. Po svazích kopce se vinulo několik linií terasových a valových násypů zpevněných kamennými, na sucho kladenými plentami. Ivan Lehký s Milanem Sýkorou předpokládají, že to byly platformy srubových konstrukcí, snad komorových a s kamennými výplněmi. Alternativně uvažují o existenci zdvojených palisádových stěn s meziprostorem vyplněným rovněž kameny. K uvedeným interpretacím je přivedlo studium dobových obrazových pramenů, většinou zahraniční provenience.

Dostí intuitivně formulované závěry ohledně konstrukčního rázu zmizelých nástaveb obvodových fortifikací Kalichu a Panny zasluhují zvláštní ocenění. Vzápětí totiž byly v podstatě verifikovány díky publikaci archeologického odkryvu vnějšího opevnění moravského hradu Skály, který v průběhu husitských válek sloužil jako útočiště lapkovských družin a v polipanské době i táboritů (*Belcredi 2017*). Nejspíš právě ve 30. letech se jeho opevnění rozrostlo o řadu bašt a dalších obranných prvků, jež v principu vykazují stejné konstrukční řešení, o jakém uvažují I. Lehký s M. Sýkorou. Vnější opevnění hradu Skály lze mimořádně uceleně rekonstruovat podle rozsáhlých zbytků dřevěných prvků zakonzervovaných požárem, který vypukl v souvislosti s dobytím v r. 1440.

Na fortifikačním systému Kalichu je nejpozoruhodnější mohutná zemní bašta, vysunutá před hradní jádro, aby flankovala přístupovou komunikaci. Otázkou ovšem je, ke které stavební fázi tento

vývojově vyspělý objekt, k němuž scházejí přímé analogie, náleží. Autoři jej hypoteticky kladou do 40.–60. let 15. stol. a ryze spekulativně rekonstruují jeho roubenou vícepodlažní nástavbu, která měla zabírat celé temeno (dochovaného) kónického náspu s kamenným pláštěm.

Některé závěry Ivana Lehkého a Milana Sýkory ohledně stavebního vývoje jádra Kalichu se mi jeví jako příliš hypotetické, resp. nedoložitelné. Takto na mě působí jejich představa, že hrad už ve 20. letech plnil úlohu plnohodnotné rezidence, resp. rodového sídla Jana Žižky. I po prvních sezónách exkavace totiž scházejí opory bližší absolutní datace zbytků zástavby. Ještě menší důvěru mám k prezentované rekonstrukci podoby Panny, jež vychází pouze z povrchového průzkumu. Nenápadné terasy a destrukce několika zídek ve svazích pod hradním jádrem se v očích autorů stávají pozůstatky důmyslného a půdorysně poměrně komplikovaného fortifikačního systému s řadou záhybů a bašt – prvků aktivní obrany. Mimochodem, předchozí bádání registrovalo pouze relikty zástavby na samém vrcholu kopce, o pozůstatcích vnějšího opevnění nemělo potuchy. Proto je nutné vysoce ocenit výsledky nejnovějšího průzkumu, zároveň je ale třeba mít na paměti, že už do kresebné dokumentace terénních útvarů se mohla ve významné míře promítnout kýžená představa o vzhledu husitské pevnosti. Mám zkrátka dojem, že obrysy umělých teras a dalších objektů, situovaných v silně erodovaných svazích, autoři zčásti nakreslili odhadem.

Jestliže už samotná dokumentace terénních a stavebních reliktnů Panny vyvolává otázky, při diskusi nad předloženými rekonstrukcemi zmizelé podoby obou hradů se jen těžko hledají nějaká objektivní hodnotící kritéria. Ivan Lehký s Milanem Sýkorou vytvořili pomocí počítače odvážné hyperrealistické vizualizace, jejichž výtvarný styl a míra detailnosti vzbudí protichůdné, na individuálním vkusu závislé reakce. Obrázky z ryze odborného hlediska – jak se domnívám – postrádají význam, evidentně cílí na laiky. Proto vyvstává otázka, do jaké míry má archeologie (kastellologie) reagovat na aktuální trendy populární kultury, a nyní tedy hledat inspirační zdroje ve vizuálním stylu počítačových her, které vytvářejí iluzi středověku. Mému vkusu odpovídají mnohem více rukodělné výtvarné techniky (hlavně akvarel a kvaš), které dodnes představují naprosto dominantní směr tvorby rekonstrukcí pro západoevropskou kastellologickou literaturu, v čele s britskou, jejíž velká část je určena právě pro širokou veřejnost. Na vizualizacích dávného vzhledu Kalichu a Panny mi přijde zavádějící hlavně jejich detailnost, byť právě díky tomu budou pastvou pro oči asi mnoha laiků. Serióznější by také bylo, kdyby autoři předložili několik rekonstrukčních návrhů, a nikoli pouze jeden, který efektně natáčejí z různých úhlů.

Podstatnou součástí knihy je vyhodnocení nálezů militarií z bezprostředního okolí hradů. Získány byly dvěma způsoby. Jednak při řádném detektorovém průzkumu, který lze ale označit za paběrkování. Obě lokality totiž vyrabovali tzv. detektoráři, kteří sice nemalou část svých nálezů s odstupem let poskytli archeologům, u mnoha však nebyli schopni upřesnit lokalizaci. V souboru militarií standardně převažují hroty kušových šípů spolu s válečkovými a kulovými projektily malých ráží.

Na základě lokalizovaných nálezů střel se Milan Sýkora pokusil postihnout průběh dobývání obou hradů, resp. odkud a kam střelili obránci a útočníci. V případě Panny vyšel z polohy pouhých deseti šipek a šesti projektilů, což považuji za příliš malý vzorek pro – byť jen hypotetické – závěry o postupu dobývání a bránění hradu. Faktem je, že tyto nálezy se koncentrují na jednom místě, a sice na přirozené terase ve svahu kopce těsně pod hradem. Milan Sýkora z toho vyvozuje hypotézu, že terasu využili útočníci k vybudování tábora. Já tuto možnost považuji naopak za prakticky vyloučenou, a to hlavně kvůli terénní konfiguraci. Daná plošina, od jádra hradu vzdálená zhruba 120 m a navíc oproti jeho jádru položená podstatně níže (až o 70 m), byla doslova vystavena střelbě z hradu. Což ostatně vyplývá z rozptylu střel. Jejich koncentraci tedy pokládám pouze za ukazatel směru, kudy vedli obléhatelé zteč – logicky trasou přístupové cesty, a tedy nejschůdnějším způsobem. Dlužno dodat, že Milan Sýkora tuto interpretaci také připouští. Co mi na jeho vyhodnocení rozptylu střeliva připadá vyložené závadné, je čárové zobrazování směru a délky letu kušových šípů u všech lokalizovaných hrotů. Některé z nich mohly až dodnes zůstat ve stejné poloze jako v momentě dopadu. Ve většině případů to ale – myslím – nejsme schopni zjistit, a to kvůli přírodním procesům. Na hradních svazích mohly být nevelké hroty v důsledku eroze nejen výrazně posunuty, ale také jinak natočeny, což mohly během staletí stejně snadno vykonat i kořeny stromů.

Přestože monografie o Kalichu a Panně obsahuje několik dílčích závěrů, které bude zapotřebí prověřit dalším terénním výzkumem a diskusí, jedná se o mimořádně hodnotnou práci, jež skokovým způsobem posouvá poznání fortifikační architektury a obecně vojenství husitské doby. Ze všeho nejvíce je třeba vyzdvihnout velký soubor instruktivních plánů a další dokumentace (např. detailní zákresy torz zdí Kalichu), reprodukované ve velkorysém měřítku. Díky publikacím této kvality a koncepcí se česká kastellologie může směle srovnávat se špičkovými výsledky evropského bádání.

Jan Kypta

Literatura

Belcredi, L. 2017: Vnější opevnění hradu Skály a další objekty v jeho předpolí. *Archaeologia historica* 42/2, 401–451.

Lehký, I. – Sýkora, M. eds. 2015: Oltářík. Hrad Jakoubka z Vřesovic. Most: Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech.

Der Erdstall. Beiträge zur Erforschung künstlicher Höhlen 44, 2018. Vyd. Arbeitskreis für Erdstallforschung e. V. ISSN 0343-6500. 127 str.

Časopis s dnes již dlouhou tradicí sdružující zájemce o lidmi vyhloubené podzemní prostory (Erdställe, lochy) především z Německa a Rakouska, spolupracuje s podobně zaměřenými spolky z Francie a Belgie. Je otevřen spolupráci s dalšími zájemci také z východní Evropy. Každé číslo obsahuje dokumentaci těchto podzemních prostor i příspěvků zaměřených historicky. Díky spolupráci s odborníky je v časopise zveřejněna celá řada článků s archeologickou tematikou. Toto číslo je uvedeno vzpomínkami na výraznou badatelku v oboru podzemních chodeb Edith Bednarik, která zemřela ve věku 82 let.

Z obsahu: *René Kaiser – Gunnar Lenhard – Martin Strassburger*: Sicherung eines Erdstalls unter Berücksichtigung denkmalpflegerischer Belege (9–21). Zpráva o zabezpečení podzemní chodby, datované do doby od poloviny 11. do 13. stol., objevené v hloubce 3,4 m v Ayng u Mnichova. Jednalo se o chodbu s původním vstupem v kostele sv. Ondřeje (Andreas) končící po 50 m trojitě rozvětvenou komorou. Náklady na zabezpečení dosáhly 235 tis. Euro. *Otto Cichocki*: Inquisitionstexte – Hinweise auf eine mögliche Funktion der Erdställe? (46–67). Článek uvedený podrobným úvodem do problematiky interpretace podzemních chodeb, včetně definice, ohraničení i typů, nastiňuje další možnosti. Velmi přínosné je převzetí typologie podzemních chodeb podle *H. Wimmera* (2000), při interpretaci účelu ovšem bude nutné postupovat různě u jednotlivých typů. Autor dále kriticky hodnotí šest možností výkladu rozdělených do účelu obydlí či přežití (obydlí, úkryt) a kultu (potřeba průlezu, prázdňé hroby, místa pro duše zemřelých,

místa meditace). Poněkud stranou zůstal hospodářský účel těchto prostor, které mohly sloužit jako sklepy, případně ledárny (*Unger 2014*). Autor nastínil možnost souvislosti některých podzemních prostor s praktikami kultu valdenské sekty, poměrně silně rozšířené ve 12. a 13. stol. v Podunají. Svůj názor dokládá citací inkvizičních zpráv, v nichž jsou ojedinělé zmínky o provozování kultu v podzemních prostorách (speluncam suam sub cellarium), kde se odehrávaly i sexuální praktiky (*Viri et mulieres ... in noctis medio in locum quendam subterraneum conuerunt ... Extinctis luminibus quilibet proximam cognoscebat*). Mapa rozšíření valdenské sekty je srovnána s mapou podzemních chodeb (Erdställe) v jižním Německu, Rakousku a na Moravě. *Heike Gems-Müller*: Die Eignung von Erdställen zur Vorratshaltung am Beispiel von Eicheln als Lagergut (68–89). Žaludy, patřící k důležitým plodům sbíraným a shromažďovaným ve venkovském prostředí, mohly být ukládány také v podzemních prostorách. Tuto hypotézu verifikovali *Heike Gems-Müller – Martin Müller*: Ein Experiment zur Langzeitlagerung von Eicheln unter erdstalltypische Umweltbedingungen (90–94). *Otto Cichocki*: Zur Datierung von Erdställen – Teil 2 (95–98) stručně popisuje metody dendrochronologie, typologie, termoluminiscence a TNC-Methode (Terrestrial Cosmogenic Nuclidemeasurement). Metoda TNC, kterou byly některé podzemní prostory datovány do pravěku, je z hlediska archeologie problematická. *Birgit Symader*: Erdstallabsicherung in Neukirchen-Balbini, Lkr. Schwandorf (99–104). Zajištění podzemní chodby v souvislosti s budováním Centra pro výzkum podzemních prostor (Erdstallforschungszentrum), které úspěšně pokračuje. *Peter Forster*: Das seltsame Loch von Unterlappach, Gde. Maisach, Lkr. FFB (105–109). Kromě zprávy

o nálezu studny pro napájení dobytka, datované dendrochronologicky do roku 1817, článek obsahuje zprávu o starším nálezu „lochu“ za oltářem filiálního kostela sv. Silvestra, u nějž se může jednat o sakrarium nebo o počátek chodby.

Josef Unger

Literatura

Unger, J. 2014: Ledárna z druhé poloviny 15. stol. na šlechtickém sídle v Lelekovicích. Castellologica bohemica 14, 136–141.

Wimmer, H. 2000: Die Regional-Typisierung der Erdställe. Der Erdstall 26, 54–56.

Alena Kalinová: Novokřtěnská, habánská a posthabánská fajáns v Moravském zemském muzeu (1600–1765). Anabaptist, Haban and Post-Haban Faience in the Moravian Museum (1600–1765). Moravské zemské muzeum, Brno 2017. 288 str.

Jádrum knihy je komplexní katalog jedné z kvantitativně i morfologicky nejbohatších sbírek novokřtěnské a habánské fajánsy, což platí i v přeshraničním měřítku. Soupis čítá 263 položek, přičemž ze dvou třetin je tvořen výrobky z tzv. habánské vývojové fáze, tj. z konce 17. století a z pozdějšího období. Ve sbírce tedy dominuje fajáns západoslovenské provenience, naopak raná etapa, kam spadá produkce jihomoravských dílen, je zastoupena pouze šesti výrobky, ovšem včetně několika unikátních kusů. Autorka se přidržuje terminologického pojetí, které rozlišuje fajáns novokřtěnskou od habánské podle věroučného hlediska. Jako mezník je brán rok 1690, kdy novokřtěnci ve větší míře konvertovali ke katolictví. Druhý zásadní periodizační mezník spadá do 20. let 16. století, kdy došlo k vynucenému hromadnému odchodu novokřtěnců z jižní Moravy na západní Slovensko a do dalších oblastí (především v dnešním Rumunsku). Úplný počátek výroby fajánsy na Moravě spadá do přelomu 80. a 90. let 16. století. Periodizace novokřtěnské a habánské fajánsy je usnadněna relativně častým vročením výrobků; nejstarší přesně datovaný výrobek z prezentované sbírky pochází z roku 1617.

Úvodní kapitoly stručně shrnují dosavadní poznání novokřtěnských dějin, pochopitelně se zvláštním zřetelem k proslulé produkci fajánsy. Nové poznatky obohacující specializované bádání obsahuje hlavně nástin vývoje výzkumu novokřtěnců v instituci nazývané dnes Moravské zemské muzeum. Tato kapitola je velice důležitým příspěvkem k dě-

jinám moravské archeologie a etnografie. Na půdě muzea se terénní výzkum novokřtěnců rozvinul hlavně v letech druhé světové války. Důvod, proč se výzkum novokřtěnců stal tehdy prioritou, je očividný (přesto je autorka v daném hodnocení nepochopitelně zdrženlivá): jednalo se o německy hovořící minoritu, nadto proslavenou technickými dovednostmi. Za pozornost stojí, jak úzce na výzkumu kooperoval německý ředitel muzea, archeolog původem z Vratislavi, se svými českými podřízenými v etnografickém oddělení. Autorka v archivních fondech muzea dohledala útržky informací o překvapivě velkém rozsahu vykopávek prováděných za protektorátu v desítkách lokalit s novokřtěnskou minulostí. Muzejní badatelé se paralelně věnovali etnografickému sběru, ovšem i zkoumání fyziognomie obyvatel ve sledovaných obcích.

Materiály shromážděné za války se však z naprosté většiny ztratily, kvanta střepů z vykopávek zmizela zcela. Totéž platí o ještě větším množství střepů vykopaných v místech zaniklých i dochovaných novokřtěnských dvorů na jižní Moravě a západním Slovensku, které muzeu – zdá se, že vynuceně – za války prodal Heřman Lansfeld, profesí keramik a zájmem svérázný archeolog a etnograf. Autorka zmiňuje „objev“ většího souboru fotografií z terénních výzkumů ze 40. let, který se v muzeu podařilo učinit před pár lety. Jeho součástí jsou i záběry na archeologické situace a dokumentace atraktivních nálezů. Je škoda, že autorka do knihy nezařadila větší počet snímků z této kolekce, která by jistě zasluhovala publikaci v úplnosti či formou reprezentativního výběru.

Po roce 1945 muzeum na terénní výzkum novokřtěnců rezignovalo. Dochovaná kolekce tedy čítá většinou celé výrobky, muzeu prodané či darované sběrateli; nejstarší akvizice pocházejí hluboko z 19. století, nejmladší přírůstky jsou čerstvé pár let. Krom toho v letech 2015–2017 sbírky muzea zásadním způsobem obohatila objemná kolekce materiálu z archeologických výzkumů Jiřího Pajera, prováděných od roku 1983 v asi 15 jihomoravských lokalitách, v nichž existovaly novokřtěnské dvory. Tyto soubory jsou z nemalé části již publikovány, ovšem některé klíčové Pajerovy výzkumy zatím čekají na souborné zhodnocení (např. ve Strachotíně). Doufáme, že pod hlavičkou Moravského zemského muzea se brzy dočkáme dalších zásadních publikací o novokřtěnské keramice.

Ostatně stále schází syntetické pojednání, které by tento fenomén uchopilo v širším kulturněhistorickém (a mezinárodním) kontextu a celkově jinou optikou než veškeré dosavadní bádání, dodnes silně svázané sběratelskou tradicí. Terénní výzkumy

byly primárně zaměřeny na rozpoznávání produkce z jednotlivých lokalit podle detailů výzdoby. Naproti tomu o fyzické podobě dělen stále víme málo. Je nepochopitelné, proč se při průzkumu novokřtěnských lokalit dosud neuplatnily geofyzikální metody – jako předstupeň následné cílené sondáže, aby se výrazněji zvýšil počet odkrytých vypalovacích pecí, které musely být konstrukčně mimořádné.

Jan Kypka

Lisa C. Nevett: Theoretical Approaches to the Archaeology of Ancient Greece. University of Michigan Press, Ann Arbor 2017, 338 p.

V roku 1972 vydal Colin Renfrew svoju prelomovú publikáciu *The Emergence of Civilisation* (Renfrew – Chery 1972), ktorá nadviazala na dialóg medzi klasickou archeológiou (egejskej oblasti) a kultúrnou antropológiou. Táto práca významným spôsobom ovplyvnila predovšetkým disciplínu egejskej prehistórie, ktorá sa začala čoraz viac otvárať metodológii prírodných vied a aplikovať nové teoretické modely pri vlastnom bádani. To však nemožno povedať o klasickej (gréckej) archeológii prvého tisícročia pred n. l., ktorej smerovanie bolo po dlhú dobu prevažne empirické. Archeológovia sa zameriavali prevažne na materiál a otázky štýlu, pôvodu alebo chronológie, no menej na spoločnosti a jednotlivcov, ktorí tento materiál tvorili.

Táto koncentrácia na štúdium archeologického materiálu, často na úkor antických prameňov, sa dostala na úroveň, ktorú Anthony Snodgrass v roku 2002 hodnotil ako zmenu paradigmy (Snodgrass 2002). Výsledné teoretické vákuum bolo odrazom vysporiadavania sa s dlhou históriou oboru a jeho blízkym vzťahom k ďalším disciplinám, predovšetkým ku klasickej filológii. Tieto faktory totiž do veľkej miery určovali možné výskumné otázky, metódy alebo typy materiálu, ktoré boli vhodné na výskum. Aj napriek kontinuálnym snahám o aktualizovanie metodologického rámca klasickej archeológie prebiehajúcich už od 70-tych rokov minulého storočia, až v priebehu posledných dvoch dekád možno zaznamenať akýsi teoretický obrat. Odborníci si stále častejšie uvedomujú, že pri hlbšom skúmaní materiálu je určitý teoretický základ nevyhnutný a hlasy presadzujúce tzv. ateoretické prístupy (napr. *Bintliff – Pearce eds. 2011*) nenachádzajú silnejšiu podporu.

Na rozdiel od príbuzných disciplín v rámci gréckej archeológie prvého tisícročia pred n. l. tak stále existuje medzera, ktorá je evidentná aj v učebných textoch, kde býva tomuto obdobiu venovaný,

najmä z metodologického hľadiska, užší priestor. K zaplneniu tejto medzery sa snaží prispieť aj recenzovaná publikácia vydaná Michiganskou univerzitou pod editorským dohľadom Lisy Nevett. Kniha predstavuje zborník príspevkov z konferencie *Theory in (Ancient) Greek Archaeology [TiGA]*, ktorá sa konala v roku 2012 na pôde Michiganskej univerzity v Ann Arbor. Jednotlivé príspevky sa sústreďujú na oblasť gréckeho vplyvu v prvom tisícročí pred n. l. a venujú sa témam materiálnej reprezentácie spoločenských štruktúr, politickej organizácie alebo kultúrnych noriem. Rovnako sa sústreďujú aj na formy akými jednotlivci i skupiny vyjadrovali svoju vzájomnú odlišnosť, prípadne podobnosť a spôsob, akým možno pristupovať k materiálnej kultúre za účelom skúmania týchto procesov v priestore a čase. Kapitoly tak ponúkajú rôzne prípadové štúdie s aplikáciou rozličných teoretických prístupov a modelov ako napr. sieťová teória, fenomenológia, *entanglement* (teória spleťosti), *chaîne opératoire* alebo *spatial turn* (obrat k priestorovosti). Táto rôznorodosť aplikovaných prístupov je silnou stránkou publikácie. Z metodologického hľadiska sú zaujímavé predovšetkým kapitoly ponúkajúce nové vnímanie otázok priestorovosti.

Aplikácii sieťových prístupov sa vo svojich príspevkoch venujú autori David Small (kapitola 3), Jessica Paga (kapitola 9) a Michael Scott (kapitola 10). Sieťová teória (analýza), ktorá sa v posledných rokoch teší pomerne veľkej popularite v rámci historických vied, ponúka nové možnosti vnímania a interpretácie materiálnej kultúry, najmä z hľadiska interakcie a konektivity. V rámci disciplíny archeológie možno, okrem analýzy sociálnych sietí, zaznamenať dva prístupy k aplikácii sieťovej teórie: *formálna sieťová analýza*, ktorá stavia priamo na matematických základoch sieťovej teórie a sieťovom modelovaní jednotlivých interakcií a *sieťový prístup*, ktorý siete chápe len ako metaforu interakcie alebo spôsob vyjadrenia vzájomnej spojitosti. Všetky príspevky v recenzovanej publikácii spadajú do druhej kategórie aplikácie sieťovej teórie.

David Small sa vo svojej kapitole venuje problematike mestských štátov a možnostiam, akými môže grécka archeológia prispieť k výskumu ďalších oblastí s existenciou mestských štátov. Primárnym argumentom opodstatnenosti podobného prístupu je podľa autora široká pramenná báza poznania fungovania mestských štátov v gréckom prostredí, ktoré môže pomôcť vyplniť chýbajúce miesta v iných oblastiach. D. Small k mestským štátom pristupuje cez optiku „small polities“ (malé politické zriadenia), pričom si všimá povahu vlastných sietí, ktoré tieto zriadenia vytvárali. Existenciu lo-

kálnych sietí tak autor vníma ako vyjadrenie otvoreného charakteru mestských štátov a ich interakcií.

Zaujímavú aplikáciu sieťovej teórie ponúka Jessica Paga, ktorá sa vo svojej kapitole venuje otázkam vnímania priestoru a priestorovosti. Na príklade starého *bouleuterionu* na athénskej Agore analyzuje úlohu priestoru ako agenta spoločenských zmien v rámci širších lokálnych sietí. Autorka tu demonštruje aktívny vplyv a význam architektúry pri šírení demokratických myšlienok v Athénach a zároveň poukazuje na existenciu sietí podporujúcich šírenie podobných využití architektúry v širšom regionálnom kontexte.

Michael Scott sa vo svojej kapitole sústreďuje na mapovanie náboženského života Athén na príklade uctievania Pana. Autor sa tu odkláňa od stále viac problematickeho modelu *polis religion*, pri ktorom bol náboženský priestor spolu s praxou formované elitou mestských štátov a skúma možnosti sieťového prístupu pri tejto problematike. Zameriava sa tak na šírenie náboženských myšlienok prostredníctvom rozličných typov prepojení. Výsledkom je flexibilnejší a dynamickejší obraz náboženských interakcií, ktorý zároveň poukazuje na hranice poznania komplexnosti náboženského života. Kapitola vníma vzájomné prepojenia medzi jednotlivými oltármi ako sieť, ktorá sa vyvíja a reaguje na nové náboženské prejavy ďalších sietí (iných božstiev).

Ďalšou prínosnou stránkou publikácie je kapitola aplikujúca niektoré koncepty hnutia *spatial turn* (obrat vo vnímaní priestoru). *Spatial turn* predstavuje tendencie k rekonceptualizácii priestoru v rámci prechodu od modernizmu k postmoderne, ktoré sa prejavili v odklone od tradičných geografických prístupov k topologickému vnímaniu priestoru. V rámci spoločenských vied išlo najmä o prijatie tézy, že ľudské konanie sa nielen odohráva v priestore, ale ho aj vytvára a určuje. Tento spoločenský rozmer je teda produktom spoločenského konania a zámerov, ktoré naplňajú fyzický priestor obsahom (Lefebvre 1974, 34). Na takýto model priestoru nadväzuje Soi Agelidis vo svojom príspevku (kapitola 11), kde sa sústreďuje na athénske festivaly (predovšetkým sprievody) a spôsoby, akými spoločnosť formuluje náboženský rozmer niektorých verejných priestorov. Autor si všíma predovšetkým mestské hrady, brány a budovy Prytaneion a Pompeion, ktoré, okrem iných funkcií, zohrávali dôležitú úlohu aj pri festivalových sprievodoch. Aj napriek skutočnosti, že kapitola stavia len na niektorých konceptoch *spatial turn-u*, ide o mimoriadne prínosný príspevok k aplikácii spoločensko-priestorovej dialektiky v historických vedách.

Celkovo je publikácia veľmi vhodne rozdelená do 5 častí (*Disciplinary Context, Artifacts, Civic and Religious Landscapes, Funerary Landscapes a Responses*), pričom každá obsahuje príspevky z príslušných oblastí metodologickej aplikácie. Obohacujúcou je aj posledná časť (*Responses*), ktorá ponúka hodnotenie súčasného stavu metodológie gréckej archeológie prvého tisícročia pred n. l. Z perspektívy teoretickej aplikácie publikáciu nemožno považovať za definitívnu, keďže chýba priestor venovaný prístupom ako napr. *formálna sieťová analýza* (napr. Knappett ed. 2013) alebo modelu *time geography* (napr. Mlekuz 2010), ktoré čoraz častejšie prinášajú slubné výsledky. Napriek tomu možno knihu hodnotiť ako prínosnú publikáciu k diskusii o teoretickom smerovaní gréckej archeológie (prvého tisícročia pred n. l.), ktorá zároveň podáva aktuálny obraz o jeho súčasnom stave a nedostatkoch.

Denis Hakszer

Literatúra

- Bintliff, J. – Pearce, J. eds. 2011: *The Death of Archaeological Theory?*. Oxford: Oxbow Books.
- Knappett, C. ed. 2013: *Network analysis in archaeology: New approaches to regional interaction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lefebvre, H. 1974: *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Mlekuz, D. 2010: Exploring the topography of movement. In: S. Polla – P. Verhagen eds., *Computational approaches to the study of movement in archaeology. Theory, practice and interpretation of factors and effects of long term landscape formation and transformation*, Berlin: Walter de Gruyter, 5–22.
- Renfrew, C. – Chery, J. 1972: *The emergence of civilisation: the Cyclades and the Aegean in the third millennium BC*. London: Methuen.
- Snodgrass, A. 2002: *A Paradigm Shift in Classical Archaeology?*. *Cambridge Archaeological Journal* 12, 179–194.

Karel Nováček – Miroslava Kubatová Pitrová (edd.): Devět století kláštera v Kladrubech 1115–2015. Národní památkový ústav, územní památková správa v Českých Budějovicích, *České Budějovice 2017*. 408 str.

V oborové i chronologicky širokém rozponu sborníku příspěvků z konference konané v kladrubském klášteře u příležitosti jeho devítistého výročí založení nechybí ani archeologie, byť zastou-

pená pouze jedním příspěvkem. V něm *L. Foster* (135–148) shrnuje výsledky záchranných akcí z let 2003–2015, realizovaných v areálu kladrubského kláštera většinou při liniových výkopech. Tyto výzkumy přinesly jen málo doplňků dosavadního poznání středověkých stavebních etap, důležitá zjištění se však týkají barokní éry, např. kanalizačního systému konventu. Toto však není jediný důvod, proč by po publikaci měli archeologové sáhnout. Jistě je zaujme příspěvek *K. Nováčka* (25–33), který přesvědčivě dospěl k novému zjištění, že kladrubský areál ve 12. století fungoval jako dvojkláster – vedle benediktinských mnichů zde působilo i ženské řeholní společenství. Svě výpody rozvíjí na základě českým badáním dosud nepovšimnuté noticky v jedné z redakcí životopisu biskupa Otty I. Bamberského. V prameni je konkrétně uvedeno, že budoucí světec roku 1124 v Kladrubech vykonal obřad zasvěcování panen. Doklad o existenci dvojkláštera klade *K. Nováček* do širších souvislostí šíření hirsauského reformního hnutí, resp. vazeb mezi benediktinskými domy v Kladrubech a Zwiefalten. Jak autor připomíná, nově doložený dvojkláster představuje v českých zemích třetí známý příklad svého druhu v knížecím období (po Sázavě a Podlažicích).

Archeologům také stojí za pozornost tři příspěvky, které se nevztahují ke Kladrubům. *J. Anderle* (245–256) předkládá cenná zjištění o dosud neznámé románské etapě farního kostela v Liticích u Plzně. Jeho dnešní loď spolu s presbytářem vznikly jakožto novostavba kolem roku 1400, přičemž materiál použitý na zdivo lodi z převážné části pocházel ze zbořené románské svatyně. Autor po plošném osekání vnějších omítek identifikoval vedle spousty pískovcových kvadrů i několik architektonických článků charakteristického tvarosloví (např. díly obloučkového vlysu či díly podřímsí zdobené zubořezem). Podle těchto zbytků autor spekuluje o možných genetických souvislostech zaniklého litického kostela se stavbami tzv. kladrubského okruhu, přičemž jistotou spojitost shledává pouze u známého kostela ve Svojsíně.

J. Slavík (257–270) objevným způsobem nastiňuje středověký stavební vývoj benediktinského proboštvství v Broumově. Při komplexním průzkumu obnovovaného areálu se mu v posledních letech podařilo shromáždit celou řadu zásadních a nečekaných poznatků o gotických fragmentech ve hmotě silně barokizovaného komplexu. Ve shodě s dosavadní literaturou zdůrazňuje naprosto výjimečnou architektonickou formu tohoto řeholního domu, který lze bez rozpaků označit i za hrad. Důležitý je zvláště Slavíkův půdorysný plán středověkého kon-

ventu s kostelem včetně mohutného obvodového opevnění. Prezentovaný výběr fotografií nálezo- vých situací vzbuzuje velká očekávání od budoucí – doufejme, že brzké a podrobné – prezentace výsledků průzkumu.

M. Kovář a *R. Bláha* (271–292) zevrubně informují o početném souboru architektonických článků, čerstvě nalezených při povrchovém průzkumu v moderní zástavbě na místě zaniklého benediktinského kláštera v Opatovicích nad Labem. Ke zde objeveným tesaným prvkům raně gotického tvarosloví dohledali přímé analogie mezi fragmenty z lapidária královéhradeckého muzea, jež snad pocházejí z tamního mendikantského kláštera, načež uvažují o původu článků ve stejné stavební huti. Otázkou je, zda lze na základě shody několika článků používat termín huť, když obecně víme pramálo o mobilitě kameníků v daném období.

Jan Kypta

Máté Szabó: Archaeology from Above. Episodes from the History of Aerial Archaeological Archive of Pécs. *Archaeolingua, Budapest 2016*, 304 str. s 339 obr.

Před více než dvaceti roky se uskutečnil první praktický kurs letecké archeologie na území té části Evropy, která se prakticky od konce druhé světové války nacházela v područí nedemokratických režimů, politicky a ekonomicky pevně ovládaných komunistickou stranou někdejšího Sovětského svazu. Organizátorem onoho meetingu, který se konal v červnu 1996 na letišti poblíž Balatonského jezera u obce Siófok (*Bewley – Braasch – Palmer 1996*), byla univerzita v Pécsi (Pětikostelí). Na tamní katedře historie se již od poloviny 70. let rozvíjela práce s leteckými – jak historickými, tak dostupnými poválečnými – fotografiemi, ale první průzkumný let, jehož účastníkem byl profesionální archeolog, se uskutečnil až v roce 1985. Za uvedenými aktivitami stál hlavní protagonista letecké archeologie v Maďarsku, pozdější profesor a zakladatel katedry archeologie na uvedené univerzitě, Zsolt Visy. Ke studiu a analýze převážně měřických leteckých fotografií jej přivedlo jednak setkání s ikonou německé Luftbildarchäologie O. Braaschem, jednak jeho hlavní celoživotní specializace – výzkum římského limitu na maďarském území (zejm. projekt *Ripa Pannonica*). Již dva roky před uvedeným kurzem v Siófoku byla kolekce leteckých fotografií pořízených podél Dunaje a částečně i v samotném jádru někdejší provincie Panonie nejrozsáhlejším souborem tohoto druhu pramenů na archeologickém pracovišti v Maďarsku. Visy velký počet

těchto fotografií analyzoval a využil jako dokumentační doprovod ke své první monografii o panonsko-dunajské hranici římského impéria (*Visy 1988*).

Siófok se stal významným impulsem k zahájení praktického zavádění letecko-archeologické prospekce v zemích bývalého sovětského bloku a pro Visyho znamenal především navázání několikaleté spolupráce s O. Braaschem, jehož průzkumné lety ve výsledku znamenaly objevy stovek do té doby neevidovaných lokalit a obrovské množství nových snímků, takže v roce 2004 mohl vzniknout oficiální (s licencí veřejné muzejní instituce) *Letecko-archeologický archiv Pécs* (LAAP) jakožto součást tamní univerzity. Dlužno dodat, že dynamicky se začala letecká archeologie v těžké době rozvíjet také ve druhém hlavním centru tohoto oboru v Maďarsku, na univerzitě Eötvöse Loranda v Budapešti. Konečně v poněkud menší míře, nicméně stejně významně se na rozvoji témat dálkového archeologického průzkumu (DAP) podílel také Archeologický ústav Maďarské akademie věd (zejm. péčí Z. Miklósové).

Již od druhé poloviny 90. let začal s Visym spolupracovat jeho student G. Bertók, o němž je – pokud jde o Maďarsko – v mezinárodní komunitě specialistů na DAP nejčastěji slyšet. Kromě konferencí se za tým jihomaďarských badatelů nejčastěji zúčastňoval velkých mezinárodních oborových projektů (naposledy ArchaeoLandscape Europe: www.archaeolandscapes.eu) a je také spoluautorem vlastně první monografie, která představuje výsledky letecko-archeologického průzkumu a na ně navazujících terénních výzkumů dosažených od 90. let specialisty z Pětikostelí (*Bertók – Gáti 2014*). Nejmladší generaci pak reprezentuje autor recenzované knihy M. Szabó, který se donedávna jako své hlavní činnosti věnoval zpracování kolekce Braaschem pořízených diapositivů. V posledních letech se tento dnes již lektor univerzitní katedry archeologie (Visy odešel do důchodu roku 2014) – zběhlý v používání softwaru k práci s prostorovými daty (zejm. GIS) a s leteckými/družicovými snímky a schopný integrovat jejich využití spolu s uplatňováním moderních technických zařízení (GPS, drony atd.) do teoretické a praktické výuky studentů archeologie – věnoval také vlastnímu vizuálnímu průzkumu z malého letounu, a to nejen na maďarském území, ale také v sousedním Rumunsku, resp. v Transylvánii. U příležitosti desetiletého výročí založení LAAP v roce 2014 začal pracovat na knize *Archaeology from Above*.

Knihy je členěná do tří částí. V první je pozornost věnována – jak to u monografií tohoto druhu bývá zvykem – stručné historii letecké archeologie

a jejím principům, a především sumarizovanému příběhu více než desetileté historie LAAP. Druhá část je nazvána „Epizody z historie LAAP“ a obsahuje celkem 20 kapitol, v nichž autor přináší poměrně široký výběr témat – od jím aplikovaných způsobů sběru dat přes jejich zpracování a integraci do výzkumu konkrétních kategorických a chronologických témat až po představení nejzajímavějších objevů. Namátkou uveďme názvy několika kapitol: *Drones in archaeology*, *The hidden third dimension of photographs*, *An aerial archaeologist over the Hungarian Plain*, *The Ripa Pannonica from the air*, *Vanished settlements*. Poslední kapitoly této části představují uplatnění fotoletecké dokumentace archeologických výzkumů odkryvem, zajímavé objekty z nejmladší historie a současnosti, příklady pozoruhodných přirozených komponent krajiny. Každou kapitolu uvedenou spíše stručným textem doprovází velký počet kvalitních fotografií s podrobným, nicméně v několika případech poněkud nesrozumitelným popiskem. U mnohem většího počtu snímků, než je tomu ve skutečnosti, by bylo užitečné, kdyby na ně byly umístěny indikátory (např. šipky), které by lépe umožňovaly pochopit, co z často nezřetelných struktur je na fotografiích to podstatné, resp. v popisce uváděné.

V závěru monografie je připojen glosář a legenda k několika (v GIS vektorizovaným) plánům vybraných lokalit. Poněkud netradičně pracuje autor s bibliografií: za každou kapitolou je umístěn výběr publikací k danému tématu, zatímco na samém konci knihy je v chronologickém pořadí uvedena bibliografie všech, kteří se podíleli na projektech LAAP, a to od roku 1995 do roku 2014. Znamená to, že většina titulů je totožná s bibliografickými odkazy za kapitolami.

V každém případě je tato již druhá souhrnná knižní monografie o archivních fondech LAAPu, o aktivitách a dosavadních výsledcích tohoto progresivně fungujícího pracoviště počinem, který je třeba náležitě ocenit. Tím spíše, že jej napsal jeho nejmladší člen.

Martin Gojda

Literatura

- Bertók, G. – Gáti, C. 2014:* Old Times – New Methods. Budapest: Archaeolingua.
- Bewley, R. – Braasch, O. – Palmer, R. 1996:* An aerial archaeology training week, 15–22 June 1996, held near Siófok, Lake Balaton, Hungary. *Antiquity* 70/220, 745–750.
- Visy, Z. 1988:* Der pannonische Limes in Ungarn. Budapest: Archaeolingua.